

Dvořáčková, Terezie

Bůh jako zdroj stvoření v japonských protikřesťanských textech 17. století: srovnání kritiky v Ha Daiusu Fabiana Fukana a anonymním sešitu Kirišitan monogatari

Sacra. 2016, vol. 14, iss. 1, pp. 41-52

ISSN 1214-5351 (print); ISSN 2336-4483 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137230>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Bůh jako zdroj stvoření v japonských protikřesťanských textech 17. století: Srovnání kritiky v *Ha Daiusu* Fabiana Fukana a anonymním sešitu *Kirišitan monogatari*

Terezie Dvořáčková*, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: dvor.te@gmail.com

Abstract

This work compares depictions of God in two Japanese anti-Christian texts published in 17th century. Anti-Christian literature was a negative reaction to spreading Christianity published after violent persecution of Christians. A concept of God and his creation was crucial for learning Christian doctrine in Japanese context, therefore anti-Christian literature focused on this concept, attempting to prove that Christianity was a false and evil doctrine. Although *Ha Daiusu* and *Kirishitan Monogatari* are quite similar in criticising, they were published in different phases of anti-Christian texts production and authors chose their own writing strategy. Comparison of Japanese critique of important Christian concepts reveals a typical negative response to foreign religious ideas in the ideological battle between European countries and Japan.

Keywords

God-Creator, creation, Fabian Fukana, *Ha Daiusu*, *Kirishitan Monogatari*, Christianity, Japanese religious traditions, comparison, interreligious polemic

Klíčová slova

Bůh-Stvořitel, stvoření, Fabian Fukana, *Ha Daiusu*, *Kirišitan monogatari*, křesťanství, japonské náboženské tradice, komparace, mezináboženská polemika

Poznámka: pro citaci pramenů jsou použity zkratky HD – Ha Daiusu a KM – Kirišitan monogatari

1 Úvod

V neklidném období křesťanského století v Japonsku (1549–1650) se prostřednictvím katolické misijní činnosti (převážně jezuitů) šířilo křesťanské učení, avšak Japonsko zároveň procházelo vojenským sjednocováním a následně nová vláda tokugawského šógunátu pro udržení své politické moci přerušila

* Text vznikl jako součást projektu specifického výzkumu MUNI/A/0931/2015 – „Teoretické a metodologické výzvy religionistiky“ (TEMEVYR), řešeného Ústavem religionistiky na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v roce 2016.

kontakty s evropskými zeměmi a nastolila perzekuci křesťanů.¹ S počátkem pronásledování křesťanů začaly také vznikat protikřesťanské texty, které kritizují křesťanskou nauku, zaujímají silně negativní postoj vůči cizincům a nabádají k respektování vládce a japonských náboženských tradic.²

Tato práce srovnává dva takové texty, přesněji *Ha Daiusu* Fabiana Fukana, což byl jeden z prvních a nejšířenějších protikřesťanských textů, a *Kirišitan monogatari*, o něco pozdější a velmi oblíbený text politické propagandy. Oba spisy tak reprezentují diverzitu protikřesťanských textů první pol. 17. stol., *Kirišitan monogatari* navíc odkazuje na historického Fabiana Fukana tím, že jej zobrazuje jako literární postavu. V těchto dílech, která jsou přeložena do angličtiny G. Elisonem (1973), se práce zaměří na debatu o konceptu Boha jako stvořitele světa, který je klíčový pro šíření křesťanství, neboť již první jezuité se snažili šířit křesťanství prostřednictvím racionálně pojatého konceptu Boha a jeho stvoření, což bylo možné kvůli tomu, že považovali Japonce za intelektuálně srovnatelné s Evropany (Rubiés, 2012: 472–473). Tato idea stvoření světa jediným Bohem však v Japonsku neexistovala, a vedle nutnosti jejího vysvětlování byla navíc velmi exkluzivní a netolerovala tak ostatní synkretistická japonská náboženství, čímž narušovala i politickou stabilitu země (Hagashibaba, 2001: 88–91). Japonské texty se proto snaží vypořádat i s tímto důležitým konceptem ve snaze zdiskreditovat křesťanství.

Práce tak chce rozšířit znalosti o japonských protikřesťanských textech a popsat způsoby, jakými byla postava Boha kritizována prostřednictvím jeho stvořitelské role. V rámci mezikulturní komunikace evropských (křesťanských) zemí s Japonskem se zaměří na japonskou negativní odpověď, která se snažila zamezit konfliktům v zemi a posílit sociální identitu prostřednictvím textů, jejichž autory byli Japonci a které byly adresované co nejširšímu okruhu běžných obyvatel Japonska.

Nejdříve budou díla *Ha Daiusu* a *Kirišitan monogatari* představena a následně bude provedena analýza a komparace toho, jak jsou texty formálně vystavěné pro dosažení svého účelu, jak texty pracují s pojmem Bůh, jak líčí Boha-Stvořitele, jaké argumenty jsou připisovány křesťanům pro podporu představy Boha-Stvořitele, jakými argumenty autoři tuto představu kritizují a jakou má takové zobrazení Boha v textech funkci.

2 Ha Daiusu

*Ha Daiusu*³, vydané v roce 1620, patří mezi nejstarší protikřesťanské texty, jejichž japonští autoři byli dříve křesťany. Publikace těchto textů však byla omezena šógunátem, neboť příliš pojednávaly o křesťanském učení, přestože tedy *Ha Daiusu* nesmělo být příliš šířeno, bylo velmi známé i mezi křesťany a získalo

¹ Pro historický přehled viz např.: Hall & McClain (1991); Elison (1973).

² K přehledu protikřesťanské literatury od počátku až do 19. stol.: Paramore (2009).

³ Název v japonštině: 破提午子, variantně přepisován do latinky jako *Ha Daiusu/Hadaiusu/Ha Deusu*, do angličtiny překládán jako *Deus Destroyed*, nebo *Refutation of Deus* (dle překladatelů, o kterých bude pojednáno níže), Machálková ve své diplomové práci (2014) název překládá jako *Premoci Boha*. Vzhledem k významu znaků (viz Hibbard, 1962: 122) bych název přeložila do češtiny spíše jako *Bůh poražen*. Každopádně český název není nijak zavedený, takže dílo je v této práci označováno jako *Ha Daiusu*. Totéž platí i pro následující dílo *Kirišitan monogatari*.

oproti ostatním silný vliv na protikřesťanský diskurz, především díky svému dalšímu vydání v roce 1864 (Paramore, 2009: 57–58).

Autorem tohoto textu je Fabian Fukan (1565–1621), který se učil zenovému buddhismu, ale posléze přijal křesťanství a připojil se k jezuitům. Byl velmi vlivným japonským křesťanským myslitelem té doby, aktivně a veřejně působil jako apologeta, účastnil se náboženských disputací, učil jezuity japonštinu a mimo jiné napsal proslulé křesťanské dílo *Mjótei mondó* kritizující japonská náboženství. Nicméně vystoupil z řádu a těsně před svou smrtí v době, kdy v Nagasaki začalo pronásledování křesťanů, napsal své poslední dílo *Ha Daiusu*.⁴ Okolnosti a důvody Fabianova protikřesťanského obratu a motivace k sepsání *Ha Daiusu* nejsou příliš jasné.⁵ Ať již jeho obrácení vycházelo z víry, nebo bylo pouze formální a dílo sepsal pro napravení své reputace a ujištění o své loajalitě vůči zemi a vládě, *Ha Daiusu* systematicky kritizuje a zesměšňuje křesťanskou nauku, poukazuje na pochybnou morálku duchovních a naléhavě nabádá k vymýcení křesťanství, skrze které se Evropané snaží usurpovat Japonsko.

Text se skládá z předmluvy, sedmi kroků, v nichž postupně představuje jednotlivé body křesťanské nauky, které jsou následně kritizovány, dále večerní konverzace, v níž autor formou otázek a odpovědí podává své zkušenosti s reálným chováním křesťanů, celý text pak uzavírá dovětek. V prvním kroku Fabian představuje koncept křesťanského Boha a koncepci stvoření, ve druhém nauku o duších a lidské nesmrtelnosti, následuje příběh o andělech a ďáblu, vyhnání prvňích lidí z ráje, Boží slib vykoupení za prvotní hřích, zrození, smrt a vzkříšení Ježíše Krista a v posledním kroku Desatero. Tato práce se zaměřuje převážně na první krok a pár dalších zmínek v několika následujících krocích.

Ha Daiusu bylo tištěno z dřevorezů na japonský papír do podoby sešitu, stejně jako v té době veškerá populární literatura, tzv. kanazóši (sešity psané kanou),⁶ a stejně tak bylo ke znakům přidáno jejich japonské čtení ve slabičné abecedě, aby byl text srozumitelný běžnému, méně vzdělanému obyvatelstvu. Jeden z původních výtisků z roku 1620 je dnes uložen v Kjótské univerzitní knihovně, na jejichž webových stránkách lze nalézt i digitální reprodukci díla. Většinu kritických edic uvádí Elison v bibliografické poznámce k prameni (1973: 463). Existují dva překlady *Ha Daiusu* do angličtiny od Hibbardové (1962) a Elisona (1973), který bude využit pro tuto práci.

3 Kirišitan monogatari

S postupnou institucionalizací represivních opatření proti křesťanům se institucionalizovala i protikřesťanská literatura, jejíž množství se od Šimabarského povstání (1637–1638) rapidně zvýšilo, a získala podobu jednoduchých, zábavných, velmi účelných a šířených textů politické propagandy tokugawského šógunátu (Paramore, 2009: 55–56). Jedním z nejširších a nejvlivnějších protikřesťanských

⁴ Více informací o Fabianovi viz např.: Elison (1973: 142–160); Hibbard (1962: 122–129); Schrimpf (2008: 36–39); Paramore (2009: 9–12, 43–44, 169–170).

⁵ Různé možnosti nabízí např.: Elison (1973: 156–158); Paramore (2009: 42–44).

⁶ Pro více informací o žánru kanazóši viz: Moretti (2010); Lane (1957).

textů 17. stol. bylo *Kirišitan monogatari*,⁷ vydané v roce 1639 a znovu publikované i s ilustracemi pod názvem *Kirišitan taidži monogatari* v roce 1665 (Paramore, 2009: 59).

Tento anonymní text se skládá z třinácti kapitol, v nichž jsou líčeny jednotlivé nepřilíš na sebe navazující příběhy o příchodu křesťanů do Japonska, jejich působení a o jejich postupném pronásledování až do úplné eliminace všech křesťanů (cizinců i těch japonských). Násilné útoky a perzekuce křesťanů jsou zde podány zábavnou formou a bez jakéhokoliv dostatečného odůvodnění, oběti jsou popisovány jako divné, cizí, jiné, jsou dehumanizované a jejich vzhled je často až nadpřirozeně zdeformován (Paramore, 2009: 59–60), což ostatně vystihují pozdější ilustrace doprovázející text. Křesťanské učení je zde pojmáno jako podivná verze japonských náboženství, především jako chybná, falešná hereze buddhismu, jejímž prostřednictvím se cizinci snaží získat vládu nad Japonskem, aniž by došlo k vojenskému souboji. Pro účely této práce byl vybrán příběh „Jak japonský laický mnich a křesťanský bratr debatovali o náboženství“, v němž disputují dvě literární postavy (Fabian s Hakuóem) o pojetí stvoření a kritice Boha, a ještě část následující kapitoly o Hakuóových komentářích. Literární postava Fabiana odkazuje na historického Fabiana Fukana, autora *Ha Daiusu*.

Stejně jako *Ha Daiusu* bylo *Kirišitan monogatari* také tištěno jako kanazóši. Jedna z dochovaných publikací z roku 1639 se nachází v japonské národní knihovně (NDL – National Diet Library), ilustrovaná verze z roku 1665 je v digitální podobě na stránkách Kjótské univerzitní knihovny. Různé edice textu uvádí Elison ve své bibliografické poznámce k prameni (1973: 475), Elison je zároveň jediným překladatelem *Kirišitan monogatari* do angličtiny.

4 Komparace konceptu Boha-Stvořitele a jeho kritiky

4.1 Žánr a forma textů

Než bude komparován koncept Boha-Stvořitele a jeho kritika, je nutné se zaměřit na výstavbu obou děl k jejich bližšímu porozumění. Autoři obou textů chtějí oslovit co nejširší okruh Japonců, přesvědčit je o nesmyslnosti a falešnosti křesťanské nauky a posílit jejich věrnost domácím tradicím a vládci. Přestože má být funkce textů v podstatě stejná, jejich forma se liší.

Nejdříve je však nutné zařadit tyto texty do kontextu japonské literatury 17. stol. Od počátku tištěné literatury od 90. let 16. stol. až do 80. let 17. stol. (kdy se rozvinul žánr románu) je veškerá tištěná populární próza zahrnuta pod jednotící kategorii kanazóši (sešity psané kanou)⁸, ačkoliv se tato díla obsahově velmi liší (Elisonas, 2002: 9). Křesťanská literatura psaná misionáři sice formálně splňovala kritéria kanazóši, ale kvůli jejich obsahu, který působil cize, nejaponsky,

⁷ Název v japonštině: 吉利支丹物語, do angličtiny běžně překládané jako *The Tale of the Christians / Kirishitans*, v češtině by název mohl znít *Příběhy/vyprávění o křesťanech*.

⁸ Kana označuje japonské jednoduché slabičné abecedy (hiraganu a katakanu). Díla byla psaná pouze těmito abecedami, popřípadě se objevovala i hentaigana (varianta hiragany), vedle těžkých japonských znaků (kandži) bylo připsáno jejich čtení v příslušné abecedě (zmenšené připsování kany se označuje jako furigana) (viz Lane, 1957: 650).

se označuje jako kirišitan bungaku (literatura křesťanů) (Elisonas, 2002: 13–14). Vážná, učená díla byla obvykle psána čínštinou (kanbun) (Elisonas, 2002: 18).

Kirišitan monogatari se bez problému řadí do kanazōši, popřípadě lze toto dílo pro konkretizaci zahrnout pod kirišitan zokušo (populární psaní o křesťanech) (Schrimpf, 2008: 37–38). Žánrové zařazení *Ha Daiusu* je však problematičtější. Fabian psal své dílo systematicky a jako vážnou polemiku, která má teologický a filosofický charakter, ale jelikož mají jeho myšlenky být zpopularizovány a co nejvíce šířeny, nezvolil exkluzivní formu čínsky psaných textů, které mohl číst pouze úzký okruh vzdělaných lidí, ale zjednodušil jazyk a písmo pro účel svého textu. Ačkoliv jiné protikřesťanské texty připomínající *Ha Daiusu* jsou klasifikovány jako kanazōši, pro literární vědce Fabian stále zůstává křesťanem, a tudíž není ani jeho poslední dílo zařazeno do kánonu kanazōši – takovoto přehlédnutí kritizuje Elisonas (2002: 19–20). Přesto může být protikřesťanské *Ha Daiusu* řazeno ke křesťanské literatuře, neboť velkou část díla zabírá výklad křesťanské doktríny.

Pro účel propagandy sází autor (popř. autoři) *Kirišitan monogatari* na co největší jednoduchost a chytlavost textu. Slovo monogatari (vyprávění, příběh/y) odkazuje k již delší době oblíbenému stylu výpravné prózy, a vystihuje tak narativní charakter tohoto díla, které je navíc prokládané ilustracemi a psané jednodušším jazykem a písmem oproti *Ha Daiusu*, jehož text se skládá více ze znaků než slabičných abeced.

Ha Daiusu je na jednu stranu velmi učený text, snaží se, aby čtenář nejdříve křesťanskou nauku pochopil a následně mohl vyvracet argumenty na určité intelektuální úrovni. Vyskytuje se zde mnoho přejatých slov křesťanské terminologie, např. anjo (anděl), paraiso (ráj) atd. Text je navíc velmi intertextuální, objevují se v něm pro Japonce snadno rozpoznatelné zenové fráze, často cituje či parafrázuje *Tao te t'ing*, Konfuciovy *Hovory* a další texty. Takovoto podložení ctěnými a učenými myšlenkami činí text autoritativnějším. *Ha Daiusu* není sestavené z příběhů, narativní pasáže se vyskytují minimálně a převážně v případě, že Fabian píše o svých zkušenostech či o tom, co vyslechl. Takové pasáže se vyskytují ve večerní konverzaci, ale převážnou většinu celého díla tvoří sedm kroků. Sekvence sedmi kroků byla běžná pro misionáře, psaly se tak katechismy a kázání, neboť tato forma Japoncům vyhovovala (Machálková, 2014: 47). V každém kroku je vysvětlena část křesťanské nauky prostřednictvím tvrzení a argumentů vždy uvedená větou: „Přivrženci Boha prohlašují.“ Následují Fabianovy protiargumenty a kritika s počáteční větou: „K vyvrácení toho, odpovídám.“ Mezi křesťanskými argumenty se objevuje i kritika japonských náboženství a Fabian se na oplátku snaží domácí tradice obhájit. *Ha Daiusu* je tak dílo polemické a apologetické.

Jak již bylo zmíněno, Fabian se na druhou stranu snaží své dílo zpopularizovat. Uchyluje se proto k hovorovým výrazům, zvláště při urážkách a výsměchu křesťanům, a také k zvolacím a tázacím větám, což společně velmi poutá pozornost a oživuje text. Objevují se zde kontaktní prvky, např.: „Musím vás poučit o pravdě. Jen poslouvejte!“ (HD: 269) a také: „Ale nemusím pitvat tato prokletá učení do nejmenších podrobností, abych je nabídl svému ctěnému obecenstvu.“ (HD: 284). Tyto příklady zároveň mohou dokládat, že Fabian očekával, že jeho text bude čten nahlas, navíc podle Elisona je styl *Ha Daiusu* teatrální jak rytmicky, tak i ve výběru slov, a je velice čtivý (1973: 179).

Debata o stvoření a Bohu v *Kirišitan monogatari* nepůsobí tak intelektuálně jako v *Ha Daiusu*. Je zapuštěna do narativní konstrukce, v níž jakási stará vdova vyjádřila své pochyby o tom, zda rozumí buddhismu, uslyšel to kolemjdoucí křesťanský bratr a snažil se jí nabídnout své učení, nakonec se však dohodli uspořádat disputaci, na niž pozvou učeného křesťana a buddhistu, a vdova přijme náboženství toho, kdo vyhraje (KM: 338–339). Následuje líčení fiktivního rozhovoru mezi Fabianem (křesťanský bratr) a Hakuóem (laický mnich – kodži) (KM: 343–348). Je jasné již od začátku, že vítězem bude Hakuó, celý text *Kirišitan monogatari* pojednává o vyhánění křesťanů a tato debata má prokázat také intelektuální převahu japonského učení, ač ve zjednodušeném podání pro nevzdělané čtenáře. Navíc popis Fabiana s koulícíma očima a neustále drmolícími ústy (KM: 343) není příliš lichotivý a působí ostře v kontrastu se starším Hakuóem jako mystickým mudrcem zahaleným v dýmu s obrovskými znalostmi různých škol a textů, cvičeným v meditaci apod. (viz KM: 341). Takovéto hanlivé zobrazení historického Fabiana v protikřesťanských textech není ojedinělé a svědčí o tom, že byl veřejně známý jako jezuitský propagátor (Schrimpf, 2008: 38). Fabian i Hakuó jsou běžně interpretováni jako dvě verze historického Fabiana Fukana – Fabian v době jeho křesťanského působení a Hakuó po odchodu z jezuitského řádu a návratu k buddhismu (Schrimpf, 2008: 38). Takováto disputace pak může atraktivně zpracovávat stejné téma jako první krok z *Ha Daiusu*, ačkoliv se nejedná o jasnou parafrázi, ale obsah je mnohem jednodušší, kratší a má více vulgární charakter, o čemž ještě bude pojednáno níže. Také je zde hanlivá zmínka o Fabianových sedmi krocích kázání obsahujících nepravdivé dábelské učení (KM: 348), čímž je pravděpodobně myšleno představení křesťanské doktríny v *Ha Daiusu*. Hakuó pak může představovat hlas následné japonské odmítavé reakce.

4.2 Pojem Bůh

Předně je pro komparaci konceptu Boha-Stvořitele užitečné zjistit, jak oba texty vůbec pracují s pojmem Bůh. V *Ha Daiusu* používá Fabian označení Deus, což je portugalský a latinský název pro Boha, který se v japonštině píše znaky 提午子 a vyslovuje jako Deusu/Daiusu (viz Hibbard, 1962: 122). Jezuité tento pojem používali ve snaze odlišit křesťansky pojatou představu Boha od všech možných japonských ekvivalentů, které vedly ke křesťansko-buddhistickému synkretismu (např. výraz Dainiči, viz Elison, 1973: 33–34), využívání japonských pojmů pro výklad křesťanských myšlenek byl běžný pouze na počátku misijní činnosti, poté bylo učení šířeno v exkluzivistickém rázu (viz Rubiés, 2012: 490). V době vzníkání protikřesťanských textů byl tedy pojem Deus běžný. Také bylo běžné i v japonských textech používat monogramy založené na latinských či řeckých písmenech pro klíčová slova jako Bůh a Ježíš Kristus (Elisonas, 2002: 24). Pro označení Boha tedy použil Fabian gotické D, ale do znaků ho rozepisuje, pokud pojednává o křesťanech (jako přívržencích Boha) (Elison, 1973: 464).

Výraz Deus se vyskytuje i v *Kirišitan monogatari*, ale jako konkrétní, osobní jméno: „Buddha, zvaný Deus, je buddha, který založil nebe a zemi a dal jim počátek.“ (KM: 344). Žádný monogram se zde nevyskytuje. Takovýto „návrat“ k prolínání pojmů spíše koresponduje se snahou zobrazit křesťanství jako herezi, odchylku od domácích japonských náboženství spíše než naprosto cizí, exotické

učení importované ze vzdálených zemí (viz Elison, 1973: 478) jako v *Ha Daiusu*, kde je výraz Deus striktně dodržován, popřípadě doplněn označením Pán. Monogram D si Fabian také mohl vybrat pro netypické působení v textu psaném japonským písmem, a zvýraznit tak cizost, nejaponskost a exotičnost pojmu Bůh.

4.3 Argumenty podporující Boha-Stvořitele

Pro komparaci japonského zobrazení Boha-Stvořitele se teď práce zaměří na argumenty připisované křesťanům, které podporují představu Boha a jeho stvořitelské moci, v obou textech a následně pak na kritiku a líčení japonské představy Boha.

V obou dílech disputaci otevírá křesťanská myšlenka, že svět musel být někým stvořen. V *Ha Daiusu* autor podporuje tvrzení: „V myriádě jevů nebe a země rozpoznáváme všemocného stvořitele; v neměnicích se změnách ročních období rozpoznáváme jeho řídicí ruku.“ (HD: 261) ještě argumentem, že bez existence všemocného Stvořitele by z prázdnoty přece nemohly povstat všechny věci, a analogicky uvádí konkrétní příklady, třeba že palác také musel být postaven řemeslníkem (HD: 261).

V *Kirišitan monogatari* je tato myšlenka demonstrována pouze na konkrétním analogickém příkladu. Fabian se zeptá na servírovací krabice, které jsou v místnosti: „Byly tyto krabice vyrobeny něčí zručností? Nebo se tady jen náhodou objevily?“ (KM: 343–344).

V *Ha Daiusu*, které na rozdíl od *Kirišitan monogatari* zevrubněji pojednává o křesťanském učení, jsou dále Bohu připisány vlastnosti jako věčný, duchovní substance, všemohoucí, nejspravedlivější, nejmilosrdnější a především je obdařen rozumem a ctností (HD: 262). Tyto vlastnosti dávají Bohu výsadní postavení, možnost být zdrojem veškerého stvoření, navíc i lidé jsou schopni předvídat a mají rozum, řád světa je ctnostný, „Nikdo se nemůže vyhnout dojmu, že taková přirozenost věcí by byla zcela nemožná, kdyby počáteční zdroj nebyl obdařen rozumem a ctností.“ (HD: 266).

Takovéto vlastnosti jsou ale také důležité pro argument, který Boha-Stvořitele podporuje tím, že kritizuje jeho konkurenci – japonská božstva (kami) a buddhy. V obou textech jsou tyto postavy historizovány ve snaze dokázat, že se jedná pouze o lidi, v *Ha Daiusu* navíc nemají výše zmíněné vlastnosti a: „Jelikož podléhají procesu zrození a smrti, jak potom mohou být stvořiteli nebe a země?“ (HD: 262). Takovýmto argumentem je doložena monoteistická myšlenka jediného Boha. V *Kirišitan monogatari* získává Bůh výsadní postavení jako jediný opravdový buddha tím, že jiným upírá buddhovství: „Šaka! Amida! Jak by to mohli být buddhové! (...) Ale on, zvaný Deus, je buddha, který založil nebe a zemi.“ (KM: 339)⁹. Takovou pozici nesmí ohrozit ani božstva (kami), a autor se uchýlil k velice vulgárnímu „argumentu“, který vygradoval jako poslední Fabianův výkřik, neboť bylo jasné, že ho Hakuó v disputaci předčí, v němž tvrdí, že Boha nestihne žádný trest, když vyleze na střechu tří nejsvatějších šintoistických svatyní a následně se na ni vymočí a vykálí (KM: 347). *Kirišitan monogatari* byl text adresovaný hlavně nejnižším vrstvám obyvatelstva a taková vulgární hádka,

⁹ Šaka je japonské označení Buddy Šákjamuniho, Amida (Amitábha) je buddha věčného světla, uctívány školou Čisté země.

kteřá vyplynula z původní disputace, měla být předmětem zábavy, zvláště když Hakuó vzápětí vykřikuje, jak znečistí a pošlape Pannu Marii (KM: 348).

4.4 Kritika představy Boha jako zdroje stvoření

Po představení těchto klíčových argumentů, dokládajících jediného mocného Stvořitele, lze již přejít na japonskou protikřesťanskou reakci, která spočívá ve snaze odejmout Bohu možnost být stvořitelem, zpochybnit jeho absolutní vlastnosti a připsat mu takové, které poškozují jeho autoritu.

V obou textech autoři naprosto odmítají myšlenku nutné existence Boha-Stvořitele. Fabian v *Ha Daiusu* upozorňuje na neoriginalitu učení o počátku všech věcí a nepřijatelnou představu stvořitele s antropomorfními rysy (Paramore, 2009: 46). Stručně uvádí různé představy o počátku tak, jak jsou zpracovány v čínských a japonských náboženských představách taoismu, konfucianismu, buddhismu a šintó, a vytváří tak synkretistickou opozici vůči křesťanství a prokazuje, že toto téma je již zpracované. „Proč potom křesťané otravně prohlašují, že to pouze oni znají stvořitele nebe a země? Zbytečná nepřijemná upovídánost!“ (HD: 262). *Z Tao te tingu* tak cituje o beztvare původní prázdnotě, zmiňuje buddhistické učení o čtyřech kalpách (koloběhu existence světa) – samovolné vznikání, trvání, ničení a prázdnota (HD: 262). Následně uvádí z období věku božstev šintoistická nebeská a pozemská božstva stejně jako v *Kirišitan monogatari*, kde hlavním argumentem proti tomu, že právě Bůh stvořil svět, Hakuó podporuje tradičně známé kami a odmítá nového, cizího Boha: „Ale v Číně, Indii a naší říši známe sedm nebeských a pět pozemských božstev; ve dne i v noci se díváme na záznamy o nich v *Nihonšoki* a také v čínských knihách. Taková věc o Bohu – to slyším poprvé! Nemůže být buddhou, který založil nebe a zemi.“ (KM: 345).¹⁰

Autor *Ha Daiusu* se také snaží prokázat, že podle toho, jaký svět je, nemusí nutně existovat žádný moudrý Stvořitel s vlastní vůlí, ale taková je jednoduše přirozenost věcí, např. zenovou myšlenkou: „Vrby jsou zelené, květiny červené; toto je řád přírody. Zlom vrbě větev a zří: není zde žádná zelená. Rozdrť na kousky kvetoucí strom – teď zří: není žádná červeň. A přece je toto podstatou projevu přirozenosti.“ (HD: 266–267). Nebo také citací Konfuciova díla: „Nebesa nemluví; a přece čtvero ročních období běží takto svým směrem, stovka tvorů, každý svého druhu, je takto zrozena.“ (HD: 262). V *Kirišitan monogatari* se nachází také intelektuálnější reakce na představu Stvořitele v následující kapitole „Některé učené komentáře laického mnicha Hakuóa, které jsou zde pro příležitost vloženy“, v níž argumentuje, že problém konkrétního počátku světa a lidí podle buddhistické nauky vůbec neexistuje, a zevrubněji vysvětluje nauku o kalpách (KM: 349), kterou zmínil již Fabian v *Ha Daiusu*.

Velice důležitým argumentem proti Bohu-Stvořiteli je obrana japonských božstev a buddhů před tvrzením křesťanů, že jsou to pouze lidé. Fabian v *Ha Daiusu* kritizuje křesťany za nesprávné pochopení mahájánového konceptu buddhy (Schrimpff, 2008: 48). Buddhové totiž na sebe mohou brát různé podoby, přesněji mají možnost objevit se ve třech tělech (neboli trikája).¹¹ Právě nejvyšší tělo (dharmakája) Fabian využívá pro srovnání s Bohem a popisuje jej slovy:

¹⁰ *Nihonšoki* je japonská kronika z 8. stol.

¹¹ Pro více informací o nauce o třech tělech buddhů viz např.: Tribes & Willams (2011: 178–181).

„Buddha v těle nauky a takovosti je buddhou věčné existence a věčného trvání v kalpách, nekonečný a bez počátku. Proto přesahuje veškeré snahy ho definovat, nikdo nemůže mluvit o ‚dobrém‘, či ‚zlém‘ v něm.“ (HD: 263).¹² S tímto absolutním konceptem spojuje i japonská božstva (kami), která jsou konkrétními manifestacemi této prvotní podstaty.¹³

Porovnáním nejvyššího buddhovského těla s Bohem se Fabian snaží prokázat nedostatečnost Boha. Podle křesťanů jsou ústředními vlastnostmi Boha rozum a ctnost, naproti tomu dharmakája nedisponuje žádným rozumem ani ctností, potom: „jak je možné z pozice žádného rozumu ani ctnosti stvořit nebe a zemi a myriádu jevů? Navíc pokud počáteční zdroj nemá rozum ani ctnost, jak potom může v nás existovat předvídatost, rozum a rozlišování?“ (HD: 265). Fabian ale právě kvůli těmto vlastnostem shledává Boha plným nedostatků, neboť to jsou lidské vlastnosti: „Obvykle, kde je přítomen rozum, je nemožné se vyhnout rozlišování mezi nenávistí a láskou. Ale nenávist a láska jsou lidské pocity. Pokud jimi D disponuje, ani si nezaslouží být vůbec zmíněn v souvislosti s tělem nauky a takovosti.“ (HD: 266).

Zde je nutné uvést jisté problémy s překladem konceptu ctnosti. Elison se domnívá, že Fabian chybně použil slovo ctnost (v anglickém textu „quality“) místo dosažení (v angl. textu „attainment“) (Elison, 1973: 467), avšak Paramore překládá tento pojem jako vědomí/srdce, popřípadě záměr (v angl. textu „mind/heart“ a „intent“), taková vlastnost totiž umožňuje způsobit počátek, zapříčinit vznik dalších věcí (Paramore, 2009: 15). Ať je již správná volba pojmu jakákoliv, zřejmě chtěl Fabian poukázat na to, že křesťanský Bůh má nějaké vědomí a pocity, rozlišuje, disponuje vůlí a má určitý záměr, a takováto představa personálního činitele ostře kontrastuje s Fabianovou představou počátečního zdroje přesahujícího jakékoliv rozlišování, bez mysli a vůle, z něhož povstaly všechny věci jednoduše, tak jak jsou.

4.5 Kritika stvoření a japonské zobrazení Boha

Představa Boha jako zdroje stvoření byla odmítnuta, avšak i dále v textech je postava Boha kritizována, a to především podle toho, jak špatně stvořil svět podle křesťanského učení.

V *Kirišitan monogatari* je po odmítnutí jeho pozice Stvořitele světa považován za démona, který se objevil až po stvoření nebe a země. Autor dále poukazuje na nesmyslnost toho, že není jasné, za jakým účelem měl Bůh stvořit lidské bytosti, když vše, co existuje, musí mít svůj účel: „Takže aby měl nějakou hračičku, jako domácího ptáčka? Nebo se možná Pán cítil osaměle a stvořil člověka, aby měl nějakého důvěrníka, partnera ke konverzaci? Nebo šaška?“ (KM: 345). Bůh také mohl při tvorbě člověka ustanovit jediné náboženství, aby se vyhnul nebezpečným misijním cestám, ale tato nevyplněná možnost dokládá, že je Bůh hloupý a rozhodně ne všemohoucí (KM: 347). Představa Boha je dále znehodnocována tím, že nezabraňuje utrpení, nechává všechny bytosti zažívat bolesti a smutky, a navíc stvořil ráj a peklo: „a vytahuje lidi nahoru, nebo je pouští dolů pouze podle vlastního rozmaru a zalíbení.“ (KM: 347). V *Ha Daiusu* se Bůh se svými vlastnostmi nemohl

¹² Takovost označuje nerozlišování opozit.

¹³ Toto oblíbené učení je výrazem šintó a buddhistického synkretismu. Viz Elison (1973: 465).

vyrovnat nejvyššímu buddhovskému tělu, zde se Bůh nerovná ani zvířatům: „Ale tento buddha, kterého uctíváš, je tak bezvýznamný, že se neřadí mezi šelmy, ptáky ani ty nejmenší tvory.“ (KM: 348). Bůh se svými lidskými vlastnostmi a nedokonale provedeným stvořením je v tomto textu bezvýznamným, dětinsky rozmarným démonem, který se podvodně (a neúspěšně) snaží získat pozici jediného Stvořitele.

V *Ha Daiusu* Fabian kritizuje také nejasný smysl stvoření lidí a také to, že Bůh působí utrpení: „Ale D – kdo ho žádal? Kdo ho najal? – stvořil nespočetné lidské bytosti jako písek v Ganze a vrhá je do pekla. A je to peklo pouze na den, nebo měsíc? Ó, ne! Je to věčné peklo, neustálá agonie. A jeho, který stále hromadí trápení a bolest, máme zvat milosrdným a soucitným!“ (HD: 271).

Kritika zaměřující se na pochybení v procesu stvoření začíná tématem stvoření andělů a pádem Lucifera a jeho přívrženců, z nichž se stali ďáblové. Fabian ihned poukazuje na zřejmou nesrovnalost – buď Bůh není vševědoucí, jak prohlašují křesťané, jinak by totiž věděl o tom, že andělé zhřeší, a zabránil tomu, anebo to věděl a tím, že je i přesto stvořil, se dopustil naprosté krutosti. Vždyť je přece všemohoucí, mohl anděly stvořit bez hříchu, takto ale rovnou přivedl na svět hrozné demony. Popřípadě Bůh jen zpackal svou práci (HD: 273).

Představa Boha působícího utrpení se tak vine Fabianovou kritikou od stvoření pekla přes anděly až k prvním lidem jako červená niť. Reakce na příběh o vyhnání z ráje je analogická jako na pád andělů, Fabian navíc poukazuje na absurdnost posvátného nařízení nejíst jablko: „Je to jako šidit stařenu nebo mámit plačící dítě. Jablko není dostatečnou přímou či nepřímou příčinou tak důležité záležitosti, jako je dosažení ráje nebo pád do pekla.“ (HD: 275). Představa, že Bůh stvořil ďábla, a navíc ještě před ním první lidi neochránil, je podle Fabiana dalším dokladem, že je Bůh zlý: „A nyní ne pouze Adama s Evou, ale všechny lidské bytosti chce nacpat do pekla! Prostě jako D, že?“ (HD: 275).

Slib vykoupení z dědičného hříchu tím, že na sebe Bůh vezme lidskou podobu, Fabiana utvrzuje v přesvědčení, že Bůh nezvládl svou práci stvoření a zoufale se snažil situaci nějakým způsobem zachránit, stejně jako řemeslník, který uřízl příliš krátký kus dřeva a musel jej pak doplnit dalším kouskem. „Nijak se to neliší od historky, jak se D snažil napravit škodu po svém zbytečném pochybení při stvoření Adama a Evy, aniž by je nasměroval správnou cestou. Nesměle se dal to tvoření lidí – kdo ho najal? – a zpackal práci. A nyní jsme v přemíře bolesti! Vskutku, není za co být vděčný!“ (HD: 277).

Fabian v *Ha Daiusu* tak také líčí představu Boha, který není schopný ani adekvátně stvořit svět a místo ochrany nechává lidské bytosti v utrpení a bolesti, sám je totiž zdrojem zla. Především ale lidské vlastnosti a ego činí Boha nedostatečným a bezvýznamným v porovnání s neosobní silou přirozeného řádu světa: „Velká záře si nenechává světlo pro sebe; Velká laskavost si nenechává lásku pro sebe. Naproti tomu poslouvejte, co říká D! ‚Toto je mé, všechno mé!‘ ‚Toto je podle mého zalíbení!‘ Takový D má ego plné lidského rozmaru. Domněnka, že lidský rozmar se může měřit s Vůlí Nebes, je hlubinou nevědomosti.“ (HD: 284). V *Kirišitan monogatari* je postava Boha neškodná a spíše k smíchu. V *Ha Daiusu* však Fabian přistupuje opatrněji a s vážností hledá argumenty, kterými může koncept Boha narušit, neboť Boha považuje za nebezpečného. Nejenže Bůh působí utrpení, ale je sobecký a bezohledný ohledně loajality svých vyznavačů, neboť první příkázání zní: „Musíš mít Boha nade vše a pouze jeho uctívat.“ (HD: 284), což narušuje řád

japonské společnosti, neboť křesťané pak nejsou oddáni své rodině ani vládci a zbytečně pro svého Boha umírají mučednickou smrtí. Obě japonské představy Boha jsou podobné, takovouto karikaturou se snaží prezentovat křesťanské učení jako falešnou a ďábelskou doktrínu, která se nevyrovná domácím náboženským tradicím a která pouze narušuje řád v zemi.

5 Závěr

Perzekuce křesťanů probíhala také na úrovni kritiky náboženských představ v protikřesťanské literatuře, která tak reagovala na misijní snahu šíření křesťanské nauky prostřednictvím absolutního konceptu Boha-Stvořitele, který měl ovládnout rozsáhlý panteon japonských božstev a buddhů. Oba texty, *Ha Daiusu* a *Kirišitan monogatari*, které vznikly v různých fázích vývoje protikřesťanské literatury, představují odmítavou reakci a formou argumentů a protiargumentů se snaží zdiskreditovat křesťanské učení prostřednictvím kritiky postavy Boha.

Ačkoliv je *Ha Daiusu* dílem na vysoké intelektuální úrovni a otevřeně představuje jednotlivé body křesťanské doktríny, má s *Kirišitan monogatari* společnou snahu získat pozornost co největšího množství adresátů, pobavit a přesvědčit je o falešnosti a škodlivosti křesťanství, které je zde zobrazeno jako cizí, exotické učení. *Kirišitan monogatari* je ale lákavě ilustrovaný a narativní text politické propagandy, v němž je zkrácený obsah křesťanství zahrnut minimálně a je představován jako jiná (špatná) verze buddhismu.

Oba texty pojí stejné téma a účel, oba tedy odmítají myšlenku Boha-Stvořitele a všímají si nelogičností a rozporuplností v křesťanském učení o stvoření, což jim umožňuje Boha kritizovat a vytvořit představu bezvýznamného hloupého a neschopného démona, který působí utrpení, řídí se svým rozmarem a podvodně se snaží usurpovat pozici jediného velkého a mocného Stvořitele. Takovému zobrazení pak napomáhá odmítnout křesťanskou doktrínu a považovat ji za výtvar falešného ďábla, což plnilo snahu soudobé vlády udržet stabilitu země eliminací cizinců a křesťanů a získáním loajality vůči vládci a domácímu náboženství.

Postup autorů *Ha Daiusu* a *Kirišitan monogatari* je podobný v tom, že podporují myšlenku Boha-Stvořitele, aby pak mohli tuto ideu odmítnout za pomoci japonských náboženských představ a dále zpochybnit vlastnosti Boha, které z něj v očích křesťanů činí jediného všemocného Stvořitele, prostřednictvím kritiky procesu stvoření, a vytvořit z něj tak ďábelskou bytost. Způsob, jakým však tuto představu zobrazují, se liší v závislosti na formě a době vzniku textu. V těchto dílech tak lze vidět proměnu literární protikřesťanské kritiky – od intelektuální a systematicky vystavěné disputace kritizující postavu Boha krok za krokem podle křesťanské doktríny, do té doby šířené jezuitů, až k jednoduchému zábavnému líčení dramatické hádky o bezvýznamném buddhovi.

Seznam použité literatury:

Prameny:

- Fabian Fucan, Deus Destroyed. In G. Elison (1973), *Deus Destroyed: The Image of Christianity in Early Modern Japan* (pp. 257–291). Cambridge: Harvard University Press.
- Kirishitan Monogatari. In G. Elison (1973), *Deus Destroyed: The Image of Christianity in Early Modern Japan* (pp. 319–374). Cambridge: Harvard University Press.

Sekundární literatura:

- Elison, G. (1973). *Deus Destroyed: The Image of Christianity in Early Modern Japan*. Cambridge: Harvard University Press.
- Elisonas, J. S. A. (2002). Fables and Imitations: Kirishitan Literature in the Forest of Simple Letters. *Bulletin of Portuguese – Japanese Studies*, 4, 9–36.
- Hall, J. W. & McClain, J. L. (Eds.) (1991). *The Cambridge History of Japan IV: Early Modern Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hibbard, E. L. (1962). Refutation of Deus by Fabian. *Contemporary Religions in Japan*, 3(1–3), 122–150, 264–274, 351–370.
- Higashibaba, I. (2001). *Christianity in Early Modern Japan: Kirishitan Belief and Practice*, (*Brill's Japanese studies library*, 16). Leiden – Boston: Brill.
- Lane, R. (1957). The Beginnings of the Modern Japanese Novels: Kana-zōshi, 1600–1682. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 20(3–4), 644–701.
- Machálková, A. (2014). *Křesťansko-buddhistická polemika v Japonsku v 17. století*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha. Nalezeno [19. 10. 2016] na <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/124024/>.
- Moretti, L. (2010). Kanazōshi Revisited: The Beginnings of Japanese Popular Literature in Print. *Monumenta Nipponica*, 65(2), 297–356.
- Paramore, K. (2009). *Ideology and Christianity in Japan*. London – New York: Routledge.
- Rubiés, J. P. (2012). *Real and Imaginary Dialogues in the Jesuit Mission of Sixteenth-century Japan*. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 55, 447–494.
- Schrimpff, M. (2008). The Pro- and Anti-Christian Writings of Fukan Fabian (1565–1621). *Japanese Religions*, 33(1–2), 35–54.
- Tribes, A. & Willams, P. (2011). *Buddhistické myšlení: Úplné uvedení do indické tradice*. Praha: ExOriente.